439

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZET
SZEGED

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1961. LXV. évfolyam 1. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

KIRÁLY ISTVÁN, KLANICZAY TIBOR, SŐTÉR ISTVÁN, TOLNAI GÁBOR

SZERKESZTI:

KLANICZAY TIBOR

A SZEMLE ROVATOT SZERKESZTI:

VARGA JÓZSEF

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KOMLOVSZKI TIBOR ÉS V. KOVÁCS SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, XI., Ménesi út 11—13.

TARTALOM

Horváth Károly: Széchenyi és a magyar romantika 1
Varga Imre: A kuruc költészet kérdésének története 19
Tamás Attila: József Attila költői világképe I. 32

Kisebb közlemények

Borzsák István: Pannonismus Slavonico—Germanicus — *Nagy Dezső:* Petőfi és a magyar földmunkásmozgalom — *Szűcs László:* Ady Endre a Martinovics Szabadkőműves páholyban 50

Vita

Ferenczi László: Arany János, a moralista 55

Adattár

Csáji Pál: Szerelmi versek Ladmóczi István albumában 61
Herepei János: Bod Péter jegyzőkönyvecskéje 64
T. Erdélyi Ilona: Kölcsey Ferenc első és eddig ismeretlen verse 68
Andrzej Sieroszewski: Mikszáth Kálmán munkásságának ismerete Lengyelországban ... 72
Scheiber Sándor: Ady Endre és Kozma Andor 78

Szemle

Halász Gábor válogatott írásai *(Bodnár György)* 80
Szabolcsi Miklós: Költészet és korszerűség *(Kéry László)* 85
Kosztolányi Dezső: Írók, festők, tudósok *(Juhász Béla)* 88
Zolnai Béla: Nyelv és stílus *(Németh G. Béla)* 92
Csanda Sándor: Magyar—szlovák kulturális kapcsolatok *(Csukás István)* 97
Kemény János Önéletírása és válogatott levelei *(Bán Imre)* 101
Fábián—Szathmári—Terestyéni: A magyar stilisztika vázlata *(Gáldi László)* 102

HORVÁTH KÁROLY

SZÉCHENYI ÉS A MAGYAR ROMANTIKA

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZET SZEGED

Kossuth immár klasszikussá vált megfogalmazásában úgy határozta meg Széchenyi történelmi jelentőségét, hogy Széchenyi „ujjait a kornak üterére tevé, és megértette lüktetéseit. . . . százados hatásra számított lépései sem korán, sem későn nem érkeztek". Hogy nagy lépései „sem korán, sem későn", hanem a legalkalmasabb időpontban történtek, ez áll arra a hatásra is, melyet tetteivel irodalmunkra, irodalmunk fejlődésére gyakorolt. Műveiben nemzeti céllá, politikai jelszóvá emelt nem egy tendenciát, mely már élt irodalmunkban, létesítményei nemegyszer szervezett keretet adtak az irodalomban már meginduló törekvéseknek, iránymutatásai új lehetőségek kibontakozását is elősegítették. Széchenyi hatása irodalmunknak egy egész korszakára kiterjed, éppen arra a korszakra, melynek uralkodó irányzata a nemzeti romanticizmus. E korszakon belül hatásának megindító mozzanatai: az Akadémia megalapítása és a *Hitel* megjelentetése.[1]

Az első akkor következett be, amikor a nyelvújítási harc már lezárult a neologia győzelmével, mikor Kisfaludyval, Vörösmartyval új írói iskola lépett fel, mely képes volt arra, hogy a már polgáriasított nyelven megteremtse az eredeti színezetű és európai színvonalú magyar irodalmat. Akkor, amikor az új erők már Pestre koncentrálódtak, és éppen egy olyan intézmény létrehozása hiányzott, mely összefogja és országosan támogassa a kibontakozásra készülő magyar irodalmat és tudományosságot. A *Hitel* pedig akkor jelent meg, amikor az európai és hazai körülmények már világossá tették a gondolkodó főkben a változás szükségét, de ennek útját meg kellett fogalmazni. Irodalmi vonatkozásban pedig akkor, amikor a magyar romantika már kimerítette a múlton borongás témáját, a hősköltészetet, a szentimentális-lemondó lírát, az érzelmes-hazafias epikát és drámai kezdeményeket, és amikor éppen az kellett, hogy egy új nemzeti ideológia új ihletést adjon, új témákat és feladatokat szabjon a költészet elé. Ugyanakkor Széchenyi bírálatának szokatlanul éles hangja bátorítást adott az igényes és harcos irodalmi kritika kialakulására is. A hazafiasság morális pátoszának és a közvetlen gyakorlatiasságnak az együtt jelentkezése a Hitelben elősegítette irodalmunkban a magyar romantika második hullámának létrejöttét, egy olyan irodalmi irány kibontakozását, mely a romantika fantáziagazdagságát és lendületét megtartva a konkrét nemzeti feladatok szolgálatába állítja a költészetet.

A Széchenyiről szóló irodalom e sokrétű és ellentmondásokban bővelkedő egyéniség és politikai pálya megrajzolásában hol ezt, hol azt a mozzanatot emeli ki, az értékelés alap-

[1] Széchenyi és a szépirodalom kapcsolatáról szóló legfontosabb művek: Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza. — Zichy Antal: Gr. Széchenyi István naplói. „Iskola" c. fejezet. Bp. 1884. — Gyulai Pál: Gróf Széchenyi István mint író. Olcsó könyvtár. Bp. 1892. — Beöthy Zsolt: Széchenyi és a magyar költészet. Bp. 1893. — Viszota Gyula: Gróf Széchenyi István naplói. Fontes-kiadás. I—VI. A bevezetésekből az „Irói munkássága" c. fejezetek. — Skala István: Gróf Széchenyi István és a magyar romanticizmus. Bp. 1938. — Kornis Gyula: Széchenyi és a magyar költészet. Bp. 1941. — Tóth Dezső: Vörösmarty Mihály. Bp. 1957. — Ezeket a műveket jelen dolgozatunkban több helyt felhasználtuk, a továbbiakban nem utalunk rájuk lábjegyzetben.

színezetét az dönti el, hogy a harmincas vagy negyvenes évek Széchenyijére vetik-e a hangsúlyt. A *Stádium* vagy a *Kelet népe* szerzője-e az igazi Széchenyi, melyik hagyomány a maradandóbb, a bátor reformeré vagy a saját működésével is támogatott átalakulási irányzat határozottabb kibontakozásától megriadó politikusé. A Széchenyi irodalmi hatásával foglalkozó kutatás válasza e kérdésre teljesen egyértelmű: íróinkat a harmincas évek Széchenyijének működése termékenyítette meg. Így ítélte meg Gyulai is, mind Vörösmarty életrajzában, mind Széchenyiről mint íróról készült dolgozatában, ez a hatás áll Beöthy szép tanulmányának előterében, ezzel foglalkozott a szellemtörténeti irány is, így Skalának és Kornisnak Széchenyi és a romantikus irodalom kapcsolatairól írt munkái.

Széchenyi s a szépirodalom kapcsolatait vizsgáló irodalom azt is kiemeli teljes egyöntetűséggel, hogy a nagy reformernek nemcsak a kultúrpolitikai vagy az egész ideológia kialakulása szempontjából jelentős tettei, írásai hatottak íróinkra, hanem sokszor talányos, a képzeletet foglalkoztató, nemcsak gondolkodásra késztető, hanem az érzelemvilágot is megrázó egyénisége és izgatási modora is. Gyulai szerint „éppúgy államférfi, mint költő, vates mint a régiek nevezték a költőt". Ez a költői jelleg az az ihletettség, amellyel Széchenyi eszméit hirdette, és amellyel az írókat, mondhatni az irodalmat is magával ragadta. „Midőn Széchenyi Hitelében az európai új eszméket hirdetve s alakító erejüktől várva az alkotmány, nemzetiség és társadalom újjászületését, nem habozott kimondani, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz, fölindított minden magyar szívet. Volt lelkesülésében valami szent és szentségtelen, az elragadtatás és a gúny bizonyos vegyülete, mely különösképp, de mindenkire hatott, egész a velők oszlásáig. . . . a lelkesülés és gyűlölet rajongása üdvözlé a látnokot, a reformátort, az izgatót, . . . A költők éppen olyan megdöbbenve tekintettek Széchenyire, mint maga a nemzet . . . ők voltak az elsők, akik befogadták a reményt és hitet."

Széchenyi egyéniségéből már kezdettől fogva kiemelték ismerői és elemzői az irodalmi jellegű vonásokat, a romantikus lelkialkatot. Wesselényi szerint Széchenyi műveltsége fiatalkorában főként esztétikai jellegű volt. Kemény már kimondottan romantikusnak ítéli ellentétekből szőtt lelkialkatát, Beöthy szerint Széchenyi „költői egyéniség". A szellemtörténész Szekfű Gyula az európai romantika egészébe, a romantikának nem pusztán irodalmi, hanem filozófiai, világnézeti és politikai áramába is beállította Széchenyinek nemcsak egyéniségét, de működését is. A politikai romantika egyetlen tiszta képviselőjét látta benne, viszont ezáltal ködössé tette magának a politikai romantikának a fogalmát is. Újabb marxista történetírásunk határozottan tagadja, hogy ennek a nagy reformernek köze lenne ahhoz, amit a köztudatban politikai romantikának nevezünk, mely a feudalizmus konzerválását ápoló, reakciósan tradicionalista irányzat.[2]

Széchenyi naplóiban[3] a kor jelentős embereit felsorolva nem is a német szellemtörténet által kiváltképpen romantikusnak ítélt politikusokat említi, hanem pl. Benjamin Constant-t, a restaurációval szembeszegülő híres francia parlamenti szónokot és liberális reformert, akinek irodalmi művei ugyanakkor a jellegzetes romantikus életérzésnek és stílusnak szinte iskolapéldái.

Valóban Széchenyit semmi módon sem lehet összekapcsolni a középkort feltámasztó, dogmatikusan hagyományőrző, reakciós romantikával, de annál inkább az európai romantikának azzal az ágával, mely a kor szabadelvű és demokratikus törekvéseinek adott lendületet, mely főként 1830-tól kezdve a vezető irányzat, elsősorban az irodalom és a művészetek terü-

[2] Szekfű Gyula a *Három nemzedékben*. Széchenyi marxista történelmi értékelését (melyen alapul a jelen irodalomtörténeti tanulmány is) l. a következő művekben: Magyarország története II. k. Egyetemi tankönyv. Bp. 1957. Mérey Gyula „Széchenyi István" fejezet: 167—174. l. — Barta István: Széchenyi István: Válogatott írásai. Bp. 1959. — Széchenyi István. Társadalmi Szemle, 1960. febr. — Ortutay Gyula beszéde az Akadémia Széchenyi-emlékülésén. 1960. ápr.

[3] Naplók. II. k. 734.

letén. Éppen ezért, ha nem fogadhatjuk is el a Szekfű-féle koncepciót Széchenyiről mint a romantikus államférfi prototípusáról, nem helytelen jellemének romantikus vonásait közelebbről megvizsgálni, mert ezek ötvöződtek a gyakorlati reformer realizmusával, s a vonások e vegyülése egyéniségében a sajátosan magyar romantika megértését is elősegíti.

Széchenyi egyéniségének romantikus vonásai a *Naplók* megjelenése óta állanak teljes kirajzoltsággal előttünk. De a kortársak is sokat észrevettek belőlük, Kemény már használja a „romantikus típus" kifejezést vele kapcsolatban. Feltehetőleg már jóval előbb is nemcsak az arisztokrata társaságokban beszéltek „byronias" jelleméről, köztudomású volt Wesselényivel való ifjúkori barátságának romantikus jellege is, nem kevésbé volt nyílt titok eszményi szerelme Crescentia iránt, melyet már a *Kelet népe* vallomásszerű bevezetése előtt világgá kiáltott az Akadémia címerterve, a sast megitató Amphitrite, és az sem lehetett titok, hogy kinek szólt a *Hitel* lírai forrósági ajánlása. E személyes mozzanatokon felül, Széchenyi műveinek előadásmódja, a Gyulai szerint „elragadtatásból" és „gúnyból" szőtt rapszodikus-lendületes hang, a klasszikus retorika szabályait elhanyagoló szubjektív szerkesztési mód is sokat megmutathatott a belső ember szenvedélyektől fűtött és gazdag képzelete vezette valójából. A Kazinczyas stilizáltsággal szöges ellentétben állt a szubjektív Széchenyi-stílus, mely nemcsak az autodidaxis és a klasszikus tanulmányok elmaradásának következménye, hanem a túláradó érzelem- és gondolatvilág és a magát hangsúlyozó egyéniség kifolyása is, egyszóval romantikus stílus.

Mégis ha irodalmunkra tett hatását vizsgáljuk is, az egyéniség és működés közül a hangsúlyt az utóbbira kell vetnünk. A kortársak szemében Széchenyi elsősorban a küzdő, agitáló, célratörő és alkotó ember, sőt aki belső világát még bizonyos hidegséggel vette körül, bizonyos távolságtartással, és egyenesen hangsúlyozva a reális tényezők primátusát. Az írókra is a célokat kitűző és az alkotó politikus hatott, persze a hatás szempontjából az sem volt közömbös, hogy Széchenyi műveiben megérezték az írót, hogy e művekben Széchenyi állandóan hivatkozott költőinkre és irodalmunkra, hogy az irodalom érdemeit a nemzetiség kifejlesztése szempontjából mindig hirdette és hangsúlyozta. A *Naplók* közreadása előtt nem tudhatta a közvélemény, hogy Széchenyi fiatal korától kezdve irodalmi ihletettségű ember volt, maga is megpróbálkozott a szépirodalommal — igaz csak az íróasztala számára és német nyelven — de nem kevesebb mint tíz éven át foglalkoztatta az a gondolat, hogy szépíró legyen. Minden esetre ez az irodalmi ihletettség kiérezhető volt írásaiból, melyek bármennyire nem szépirodalmi művek, mégis magukon viselik annak a romantikus lelkialkatnak a bélyegeit, melyből a kor szépirodalma is fakadt: a felfokozott életintenzitást, a szubjektívizmust, és a vele járó vallomás-igényt, a nagy céljai hirdetésében megnyilatkozó vates-hitet és felelősségtudatot.

Mert Széchenyi egész valója a romantikus ember típusát mutatja. Leveleiből, *Naplóiból* az „irodalmi ember" áll előttünk, ahogyan azt a romantikus kor értelmezte és hirdette. Wesselényihez írt levelében így ír: „Bennem a képzelődés nagyobb, mint az összes lelki tulajdonságok". A képzeletnek ez az elsődlegessége összefügg nagy élmény-igényével: „Érzékeny idegalkata folytonos mozgásban, benyomásoknak, gondolatoknak, érzéseknek majdnem állandó hajszájában keresi a hevüléseket, ha másképp nem, a test fáradalmai által. Keresi a lélek izgalmait, s hánykódó szívvel vérezve élvezi a szenvedéseket . . . hajszolja a szerelem konvulzióit, s lehetőleg kiélesít minden összeütközést." „A képzelet tekintetében csak a nagy költők hasonlítanak hozzá . ." így jellemzi találó szavakkal Beöthy Zsolt. Küldetésének hitét is romantikus módon mitológiai méretekre növeszti: „Érzem, hogy a szellemek világával állok összeköttetésben. Az ördög-e? vagy az én géniuszom? Nem tudom. Ha a második, úgy a magyarból nemzet lesz."

Ez a fokozott életigény, képzeletgazdagság, ihletettség a romantikus kor embereszményének alapvonásai. Nem meglepő, hogy Széchenyi irodalmi műveltségének alapjai is ebben az irodalmi irányban gyökereznek. Sokszor panaszkodik elhanyagolt neveltetése miatt. Azt a műveltséget, amelyet a XIX. sz. elején a tanult magyar emberek elsajátítottak, sohasem

tudta egészen magáévá tenni. Kezdve azon, hogy nem tudott jól latinul. Jogi tudásában is voltak hiányosságok. Irodalmi műveltsége sem az ókori klasszikusokon alapul, bár Vergilius kedves költői közé tartozik és gyötri magát a görög drámaírók eredetiben való olvasásával. Stílusából, művei szerkezeti felépítéséből hiányzik a klasszikus tanulmányokon alapuló kikerekítettség, ezt bírálói szemére is vetették sokszor. Mint szónok is rendkívül rapszodikus, ötletszerűen szerkeszt, a cicerói klasszikus felosztás és numerusosság hiányzik beszédeiből, egyenesen meg is veti ezt a modort. Műveltsége a saját kora szemszögéből teljesen modern, fiatalkorának olvasmányai az újabb írók, vagy azok, akiket az újabb irodalom tekint mintaképének, mint Shakespeare. Byron, Schiller és Alfieri az ifjúkori olvasmányai, melyekhez élete mozzanatait és eszményeit kapcsolja. Posa márkiért lelkesedik, Alfieri Sophonisbájából a regényes szerelem mozzanatát emeli ki és vonatkoztatja saját, Karolina, majd Crescencia iránti szerelmére. Montaigne-ből az egyéniség-kultuszt és sztoikus lélekmegnyugvás művészetét tanulja, a felvilágosodás nagy alkotói: Voltaire és Rousseau kedves olvasmányai. Már ez a felsorolás is mutatja, hogy ennek az erősen német kultúrájú embernek a voltaképpeni német romantikához nem sok kapcsolata volt, ha a divatos rémdrámákat nem számítjuk, olvasmányai a felvilágosodáshoz épp úgy fűzik, mint a romantikához. Romantikus az irodalom-élvező magatartása: nem a „literary gentleman" műélvezete ez, hanem a párhuzamok keresése saját egyéni életéhez az irodalomban, az irodalom életmegoldó, problémamegoldó igénnyel való szemlélete. Az irodalom számára életfelfokozó eszköz, Alfierivel, Wertherrel szeret, Shakespeare-rel elmélkedik, Byron Manfrédjával és Kainjával vívódik önmagában, Schiller Don Carlosával és Posájával együtt lelkesedik a barátságért és a hazafiúi hivatásért. Már a tízes években felfedezi a magyar Alföld szépségeit, ez is arra mutat, hogy egy olyan fejlődést érez meg, melynek éppen az irodalomban lesz nagy jövője. Mikor görög földön korsók, cserepek után ás, a byroni hellenizmus ihleti inkább, mint a klasszikus kultúra iránti közvetlen érdeklődés. Mikor ugyancsak görög földön a sokat idézett megrendítő sorokat írja le a „csúnyácska hazáról", mintha egy romantikus költő mémoire-jait olvasnánk. Mint élmény-szomjas és nagyfantáziájú ember maga is megpróbálkozik a költészettel, a lírával, a regénnyel — Werther és a roman personnel-ek mintájára én-regény formájában. Drámavázlatában a Manfrédet utánozza, azonban rájön, hogy az írói alkotáshoz nem elég az élményekre való képesség és a dús képzelet, hanem ahhoz művészi alakító erő is kívántatik, és másutt keres teret becsvágyának. Így is számára az irodalom élet és az élet irodalom a romantika szubjektivista értelmezésében.

Széchenyi ifjúkora a szentszövetségi restauráció idejére esik. Ő is ott van a bécsi kongresszus színes forgatagában, a reakciós romantika főfészkében, a könnyű női kalandok hőse és a divatos egyházi szónokok bűnbánatra hívó prédikációinak hallgatója, Metternich személyes ismerőse és bemutatkozik a korabeli feudális restauráció valamennyi szereplő nagyságának, de belső világában mégsem hódol be ennek a középkort feltámasztani akaró álarcosbálnak.

Jellemző e szempontból az az élesen elítélő hang, ahogyan a német romantika egyik jellemző területéről, a Napóleon elleni háborúra buzdító német költészetről, annak egyik jellegzetes megnyilatkozásáról, Friedrich Rückert háborús verseiről ír. A regresszív romantikától egyébként Napóleon-tisztelete is elválasztja. Mindez annál feltűnőbb, ha meggondoljuk, hogy Széchenyi a lipcsei csata egyik kiemelkedő szereplője volt.[4]

Nézeteiben felvilágosodáskori elemek élnek tovább romantikus átszíneződésben. Az emberi tökéletesedés lehetőségéről, a perfectibilité-ről folytatott vitában Staëlnének ad igazat a francia restauráció gondolkodói Bonald, De Maistre és Chateaubriand ellenében. Naplóiból

[4] Zichy Antal: Gr. Széchenyi István naplói. 7. l. Napóleon-tiszteletére: Viszota: Sz. Naplói II. XXX. l. A romantika kétarcúságára jellemző Friedrich Rückert és Vörösmarty együtt-szereplése az 1840. évi Meyer—Guttenberg-albumban. Vörösmarty híres epigrammája Babits szavai szerint „a felvilágosult munka dicsőségét zengi", Rückert szerint a könyvnyomtatás csak ártott a művészeteknek, s ezért a költő távol marad az ünnepségektől. (Vörösmarty Összes Művei. Akad. Kiad. II. k. 704.)

világos, hogy az utóbbiakat nem szíveli, Staëlnének viszont személyes ismeretségét is keresi. Staëlné perfectibilité-elméletében voltaképpen a felvilágosodás haladás eszméje (progrès) él tovább a romantika köntösében. Széchenyi később is mellette nyilatkozik: „mint Istenben úgy hiszek én az emberi tökéletesedésben," Ez az aufklärista eredetű gondolat már Staëlnénál is a Herdertől eredő organikus fejlődési eszmével társulva jelentkezik, a nemzetek életkoráról vallott fikcióval együtt. Széchenyi számára a perfektibilitás és az organikus fejlődési elv egyaránt emelő reformátori munkájában, hiszi, hogy újjáalakulhat Magyarország, mert hisz az emberi tökéletesedésben, és mert hiszi, hogy a magyar még ifjú nemzet. Így a Herder művéből szétterjedő magyar pesszimizmust a herderi organizmus-elmélet segítségével is nemzeti optimizmussá formálja.[5]

Ha a romantika íróiból azokat választja ki magának, akik a felvilágosodás haladás-hitét továbbfejlesztették, a felvilágosultakból is olyan gondolatokat ír ki, melyek a romantikus koncepcióba is beleférnek. Rousseau Társadalmi Szerződéséből a népek fiatalságáról szóló passzust jegyzeteli ki, Voltaire tanításából a nagy történeti személyiség szerepéről vallott nézet érdekli.[6]

Így világnézete, erkölcsi felfogása a felvilágosodásban gyökerezik, melyet keresztény-romantikus átszínezéssel tesz magáévá. Ehhez harmadik tényezőként járul a gyakorlatiasság ideológiája: az utilitarizmus, melyet Baconból, Franklinból, Benthamból tanul. Hit az emberi haladásban és az organikus fejlődésben és hasznossági elv nem magyarázná meg teljesen világnézetét és tevékenységét, ha nem tennénk hozzá, hogy a tökéletesítés, a fejlesztés, a kibontakoztatás és a használni akarás konkrét tárgya már ifjúkori álmaitól kezdve a „csúnyácska haza", melyért nagyobb hevületet érez, mint az asszonyok szerelme keltette érzés-Naplója sokat idézett görögországi fejezete szerint.

Széchenyi küzdelmeinek fő hajtóereje természetesen nem ezekben az eszmei mozzanatokban keresendő, hiszen nála senki többet nem hangsúlyozta az „érdeket". Külföldi utazásain tett megfigyelései elsősorban arra tették képessé, hogy felismerje a magyarországi feudális gazdálkodás elmaradottságát, rosszul jövedelmező voltát, melyet mint birtokos saját tapasztalataiból is ismert. A szellemtörténészek hibájába esnénk, ha ennek a nagyon is gyakorlati államférfinak a működését a morális reformterületre csökkentenénk, még akár részben is. De ha romantikus irodalmunkkal való kapcsolatát vizsgáljuk, akkor szükségszerűen előtérbe kerülnek ezek az ideológiai tényezők: ő hatását mint az új nemzeti erkölcs meghirdetője és mint gyakorlati államférfi együttesen érte el. Az irodalommal való kapcsolata szempontjából pedig fontos tudnunk, hogy a Wesselényi által említett fiatalkori esztétikai műveltségét nem az ókori klasszikusok tanulmányozása, hanem a korban modern-nek számító, tehát romantikus irodalom alakította ki, de egy olyan romantikus irodalom, mely nem fordult szembe a felvilágosodással, hanem áthasonlítva bár, de őrizte annak számos hagyományát.

Az újjáébredő magyar irodalmat Széchenyi csak a húszas évek második felében ismerte meg. Az Akadémia létrehozását megindító gesztusa, még előbb felsőházi magyar nyelvű beszéde oly időkben hangzottak el, amikor vajmi keveset ismerhetett a magyar irodalomból. De szavaiból kiviláglik, hogy a lényeget megértette: ti. hogy a nehéz évek során a magyar írók voltak a nemzetiség fenntartói a hazában. Ennyit már atyai hagyományként is tudhatott. Az Akadémia érdekében tett lépését nagy lelkesedéssel fogadta az irodalom. Egyelőre a klasszicista modorú ódák jelezték a visszhangot, köztük a későbbi ellenfél, Dessewffy József köszöntése a Felső Magyar-Országi Minerva hasábjain.[7] A későbbi hívek, Bajza és Vörösmarty egyelőre csak barátaiknak írt lelkes hangú leveleikben fejezték ki örömüket. Mélyebb élményt a magyar irodalomból először Berzsenyi és Fáy jelentettek Széchenyi számára. Míg őt a világiro-

[5] Angyal Dávid: Gróf Széchenyi István történeti eszméi. Bp. Szle. 1907.
[6] Vö.: Bariska Mihály: Gr. Széchenyi István és a francia irodalom. Bp. 1928.
[7] Dessewffy József: A szép példa. Felső Magyar-Országi Minerva, 1825. IV. 501.

dalomban az általános emberi szenvedélyek és vívódások ábrázolása ragadta meg, és abban saját személyes érzelmeire keresett visszhangot, a magyar íróktól a nemzeti feladat megéneklését várta. A nemzeti önismeret és önbírálat régebbi költői megfogalmazói közül Virág lehetett az, akinek versei a leghamarabb a kezébe juthattak. Virág már azon kesereg, hogy „Hunnia földe ugar, parlag", ami Széchenyinek később oly gyakran szereplő kifejezése lesz.[8] Legkedvesebb költőjében, Berzsenyiben is a hazafias érzés dalnokát becsülte elsősorban. Hogy politikai műveiben nemzeti témájú verseit idézi, természetesnek látszik, azonban Crescence számára is *A magyarokhoz*-t fordítja le, s nem egyéni érzelmeket kifejező lírikumait. Egyéni érzelmeire Goethénél, Byronnál keres választ, a magyar költő szavai nemzeti feladatára lelkesítik. De már ekkor ott van a magyar költők szárnyalásának nézői közt mint a *Hitel*ben írja: „Midőn másutt sassal repül a költő képzelete a határtalan kékben s ezernyi embertárs osztja szíve hevét, s vele sír vele mosolyog; nálunk nem mer emelkedni, nehogy tollát veszítse. S ha mégis köd, szélvész s zivatarok közt merészel fellövelni, szinte csak maga, kevés más nézőkkel, méri felemelkedési magasságát." Minthogy élete új célja a nemzeti feladat, s mint eddig is mindig az irodalomtól saját törekvései visszhangját várta, Berzsenyit félre is érti. A *magyarokhoz* hazafias pátosza, nemzeti korcsosodást ostorozó szózata jól belevág reformátori programjába, de az utolsó szakaszok fátumhite, történelmi pesszimizmusa annál kevésbé. Ezeket nem is fordítja le Crescence számára, szerinte ezt a cenzúra miatti kényszerűségből írta volna csak Berzsenyi. Azt a sort pedig, amelyben Berzsenyi arról szól, hogy „más magyar kar mennyköve villogott Attila véres harcai közt" úgy értelmezi, hogy a jelen már más feladatokat állít a nemzet fiai elé, mint a harci erények. A tiszta erkölcsről, polgárerényről szóló Berzsenyi-tanítás annál jobban egyezik programjával. A magyar viszonyok sajátosságai miatt a polgári átalakulást egy feudális osztály hivatott végrehajtani, éppen azért az átalakulás morális folyamatnak, egy osztály önátalakítási műveletének tűnik ez osztály tagjai előtt. Ennek az önátalakítási ideológiának szinte legtipikusabb formája a Széchenyié. Hangsúlyozza a kapitalizálódás útjára való lépés érdek-jellegét — talán legjellemzőbben, amikor Van Peng urat lépteti fel a *Stádium*ban. Ugyanakkor az is világos előtte, hogy ilyen ellentmondásos folyamat nem lehetséges morális erőfeszítések, hazafias áldozatnak tűnő gesztusok nélkül. A kettő, az érdek és az erény kettős hangsúlyozása jellemző formája Széchenyi agitációjának: a *Hitel* a magyar birtokos számára több jövedelmet jelentő váltótörvény megalkotására buzdít, de a „hitel" egyben morális fogalom is: szavahihetőség, szótartás, becsület, a nemzet erkölcsi ujjászületésének előmozdítója, melyhez honunk szebblelkű asszonyainak érzelmi támogatása is szükséges. Berzsenyi ódáiban Széchenyi történelmileg szükségszerű nemzeti morál-igényére talált visszhangot, Fáy meséiben viszont — melyeknek olvasását mint reformeri pályája egyik indítékát emlegette később — a gyakorlatiasságra, a hamis érzelmek leleplezésére irányuló hajlama kapott irodalmi táplálékot. Fáynál az állatmese általános emberi tipológiája a konkrét magyar viszonyok szatirikus tükrözésévé lett,[9] és ezt vette észre az a Széchenyi, aki később meghökkentően szenvedélyes kíméletlenséggel tudott ostorozni minden haladást gátló ósdiságot. A Széchenyi írásaiban megnyilatkozó kettős hangnem: a morális lelkesültség egyfelől, a szarkazmusig erősödő szatíra és szellemesség másfelől, így már a húszas években a magyar irodalomban is ihlető példákra talált.

Mint már Kossuth szavait is idézve jeleztük, az Akadémia megalapítása volt az az első lépése Széchenyinek, melyet „sem korán, sem későn", hanem éppen a maga idejében tett. A nyelvújítási harc ekkor már lezárult, így megvolt a lehetősége annak, hogy egy testület objektív tudományossággal vegye kezébe a nyelv ügyét. Az irodalomban új nagy tehetségek tűntek fel — 1825 a *Zalán futása* éve — megért a helyzet, hogy az új intézmény a sok tehetség beszervezésével valóban tekintélyes fóruma legyen a magyar szellemi életnek. Az 1823 óta forrongó

[8] Virág Benedek: Egyed Antalhoz (episztola).
[9] Wéber Antal: A magyar regény kezdetei. Bp. 1959. 60—61.

magyar nemességben már megszűnt az elsőferenci időkben uralkodó közöny, így az ország közvéleményében is előtérbe került a magyar nyelv ügye. A lázongó hangú megnyilatkozások miatt a hazafiak, elsősorban az írók komoly reményekkel tekintettek az 1825 őszén megnyíló országgyűlés elé. Hogy e remények nem mentek teljesen semmivé, az az ifjú Széchenyi érdeme. Az Akadémia alapítása lelkesedést keltett, s ha utána az országgyűlés végső mérlege negatív volt is íróink szemében, az Akadémia ügye napirendre került, s öt év múlva valósággá is lett. Nem az Akadémia teremtette meg a reformkori irodalmi életet, de szervezettséget, támogatást adott neki és véglegesen igazolta azokat, akik a szellemi élet középpontjául Pestet választották. Az alapítás és a megvalósulás közti öt esztendő is segítette az írói ambíciókat és a tehetségek differenciálódását.

Az 1842. évi híres akadémiai beszédében Széchenyi visszatér az Akadémia megalapításának kérdésére, és részletesen kifejti: mért éppen egy nyelvművelő társaság létrehozása volt akkor a legfontosabb feladat: „nem lehet nemzetnek sürgetőbb és komolyabb tennivalója, mint nyelvét lehetőleg közel vinni a szoros tudományok szabatosságához; mert csak oly nyelvvel, mely ehhez leginkább közelít, lehet aránylag legtöbbet legszaporábban saját érdeke körül felvilágosítani, a hatalom mind bel- mind külviszonyhoz nézve pedig ott van, ti. azon nemzeteknél van — legfőképp mai felvilágosult időkben, mikor egyedül a való győzhet, minthogy anyagi diadal nem győzelem, hanem elnyomás — hol a legnagyobb számot legszaporábban lehet saját érdeke körül összpontosítani." Ebben a beszédében — mint ismeretes — Széchenyi a magyar nemzetiségnek minőségi kifejtése mellett foglal állást, és szembefordul a Magyarországon élő többi nemzetiség erőszakos elmagyarosításának törekvésével. Hogy 1825-ben Széchenyinek az Akadémiát megalapító fellépése a pozsonyi diétán mekkora politikai tudatossággal történt, ez sok vitára adott alkalmat a szakirodalomban,[10] de tette kétségtelenül beleillett a magyar fejlődés vonalába, mely először a nyelv és a kultúra területén tudta megteremteni a polgári nemzetállam megvalósításának feltételeit, ezekhez pedig szorosan hozzátartozik egy olyan nemzeti nyelv megteremtése, melyen „lehet aránylag a legtöbbet legszaporábban saját érdeke körül felvilágosítani".

A nyelvújítás ügye elvi síkon 1825-re már tulajdonképpen győzött, de a diadal teljessé tételéhez éppúgy hozzátartozik az, hogy Széchenyi irodalmi munkatársai megválasztásával (Döbrentei, majd Helmeczy), műveinek nyelvével, a *Világ*ban való állásfoglalásával az újítás mellé állt, mint az, hogy Vörösmarty a legmagasabb művészi fokon a nyelvújítás eredményeinek felhasználásával teremtette meg a modern magyar költői nyelvet. Széchenyi maga kevés új szót alkotott, de munkái révén számos közjogi, gazdasági és műveltségi szó került be a köztudatba: a reformkori hírlapirodalom nyelve voltaképpen az ő műveiből táplálkozik. Tolnai Vilmos a Széchenyi által elterjesztett legközhasznúbb új szók közül nem kevesebbet mint ötvenegyet sorol fel.[11] Hogy Széchenyi az Akadémiát mennyire a nyelvújítás tényezőjének szánta és tekintette, mutatja az 1842-es híres beszéde is, melynek végén felszólítja tudósainkat, hogy a német „Klugheit"-ban foglalt gondolat kifejezésére alkossanak megfelelő magyar szót.

Az 1825 körül előretörő új költői nemzedéik tagjai, mint a nyelvújítás hívei léptek fel, ezért az első támadások a későbbi aurórásokat az ortológia részéről érték, így Maróthi és Nátly *Új szellemében*, melyet a későbbi legelkeseredettebb ellenfél, Thewrewk 1831-ben újra kiadott.[12] A magyar romantika egyik alapvonása a felvilágosodás egyik legmaradandóbb hazai vívmányára, a nyelvújításra való építés — de azt áthasonlítva, átalakítva, főképpen Vörösmarty költészete által, aki a deákosok és Berzsenyi hagyományához legalább annyira, ha nem jobban

[10] Balogh Jenő: A Magyar Tudományos Akadémia megalapítása. Bp. Szle. 1925. 201. k. 161.

[11] Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. 160—161.

[12] Vörösmarty Mihály Összes Művei. Akad. Kiad. 1960. II. k. 481. A Pályalombok Bojszic. epigrammájához fűzött jegyz.

kapcsolódik, mint a Kazinczyéhoz. Széchenyit újítási törekvései, másfelől Berzsenyi-tisztelete és a Berzsenyiével rokon morális és patriota pátosza is szükségszerűen közel hozta a magyar romantika íróihoz.

Széchenyinek nemzetiség-tökéletesítési programjához hozzátartozott az egyetemes humánum-gondolata: az emberiség számára akart megtartani egy nemzetet — sokat idézett szavai szerint. A haza és emberiség együttes emlegetése is rokonná tette reformkori íróinkkal. Nagy vállalatai közül különösen az Alduna hajózhatóvá tétele volt szembeszökően nemzetközi jelentőségű. Az 1835. évi Aurorában Székács József epigrammájában kapta meg ez első irodalmi visszhangját. Székács Hunyadival hasonlítja össze Széchenyit, s őt mint „békevitézt" ünnepli, aki előtt megnyílnak a Vaskapu szirtjei, amikor nemzeteket akar összekapcsolni a hajóúttal. Székács epigrammájával, mint mottóval indul František Škorpík morvaországi írónak a tanulmánya Széchenyiről a *Hronka* c. szlovák folyóiratban, mely a *Hitel* szlovákra való fordításának sürgetésével zárul. 1839-ben pedig Flechtenmacher Keresztély erdélyi szász származású író, Ghica moldvai fejedelem jogtanácsosa román nyelven tanulmányt, majd ódát ír Széchenyiről *Hunyadi és Széchenyi* cimen, ebben Széchenyi mint „a béke hérosza", „a béke ragyogó embere" szerepel, aki aldunai vállalatával „Kelet s Nyugatot testvéri ismerőssé" fűzi össze.[13]

A Széchenyi által is hirdetett humánum-elv közismerten általános egész reformkori irodalmunkban, de a magyarországi nemzetiségek nyelvi és kulturális törekvései megítélésében Széchenyi messzebbre látott, mint romantikus irodalmunk vezető képviselői. Már 1834-ben így ír hozzá Zaharie Karkaleki, a pest-budai Bibliothecă Romanească szerkesztője: „amikor Kegyelmed minden erejével Nemzete boldogságán fáradozik és idegen országokat jár be, nem kímélvén az ezzel járó mérhetetlen költségeket, ugyanakkor nagy lelkesedést tanúsít más magyarországi és szomszédos nemzetek művelődése iránt is."[14] Karkaleki megállapítását alátámasztják az ezekben az években írt, bár később kiadott *Hunniá*nak a türelmetlen nyelvi nacionalizmust elítélő szavai. Mikor Széchenyi az 1832—36-os országgyűlésen elítélte, a hivatalos életben szereplő magyar—latin—német Bábel-szerűséget, ennek más értelme volt, mint Szontágh, Toldy, Vörösmarty és Bajza kifogásainak a soknyelvű „Bábel" ellen. Széchenyi csak azokon a területeken akarta egységessé tenni a magyar nyelv használatát, melyeket eddig a latin nyelv foglalt el, romantikus íróink viszont elítélték a többnyelvűséget az irodalom és a művelődés területén is.[15] Valószínű azonban, hogy íróinknak az 1842-es beszéddel szemben tanúsított elitélő magatartásába az is belejátszott — az elvi megfontolásokon kívül — hogy Széchenyinek ez az előadása a *Kelet népe* után hangzott el, úgy érezhették, hogy ez az óvatosságra intés is beletartozik Széchenyinek az 1841 utáni, ekkor már a határozottabb tempóju haladást fékezni törekvő új programjába.

Az Akadémia megalapítása 1825-ben mindenesetre az új magyar irodalom teljes lelkesedésével találkozott, éppúgy, mint a Széchenyi-művekben a patriota morál és a gyakorlatiasság együttes hangoztatása. A gyakorlatiasság és a morális reform együttesen szerepel már Széchenyi első kis füzetében a *Lovakrul*-ban is. Kazinczy Széchenyihez intézett episztolája mutatja ennek e voltaképpen a lótenyésztés szakmai kérdéséről írt füzetnek az eszmei visszhangját. A Széchenyit támadó „rossz lópöcér" került itt egy szintre a Kazinczyt maró „nyelvpöcérrel", tanulságként pedig kiemeli Kazinczy azt a közösen vallott elvet, hogy lehet meríteni az idegen példából, és nem kell jogosultnak elismerni minden ócskaságot, csak azért, mert hazai.

[13] Bitay Árpád: Román dicsőítő írás és vers a Széchenyiekről 1839-ből. Erd. Irod. Szemle. 1928. 89—92. — Kemény G. Gábor: Szöveggyűjtemény a szomszéd népekkel való kapcsolataink köréből. „Széchenyi István és a szomszéd népek" c. fejezet. Kéziratban. A szerző szívességéből jutottam hozzá. (Škorpík cikke: Hronka II. rész. 1. k. 1837. 46—50.)

[14] Kemény G. Gábor: Id. m. Karkaleki ajánlásának lelőhelye: Bibliothecă Romanească (Buda), 1834, 9. rész ajánlása.

[15] Vörösmarty Mihály Összes Művei. Akad. Kiad. Bp. 1960. Rumyhoz c. epigramma jegyzetében. II. k. 554—555.

A *Lovakrul* elemzése kulcskérdés Széchenyi magyar írósága kérdésében is. 1824-ben még zavaros, germanizmusokkal terhelt, magyarosnak nem nevezhető mondatokat ír, tele nyelvtani hibákkal. A *Hitel*ben pedig már előttünk áll a jellegzetes Széchenyi-stílus, melynek sokszor egyenesen ízesen megfogalmazott kitételei — különösen a szatirikus részekben — e reformer olyan ellenzőinek is feltűntek, mint Orosz József. Az átmenetet a *Lovakrul* jelentette, melynek nyelvi formákba öntéséhez Döbrentei volt Széchenyi legfőbb támogatója. Döbrentei később ízléstelenül el is túlozta ezt a titkári segítséget, amivel joggal hozzájárult Széchenyihez fűződő viszonya elhidegüléséhez. Sajnos, a *Lovakrul* kézirata elveszett, s így nem lehet pontosan nyomon követni azt a folyamatot, amikor öt év alatt a magyarul rosszul beszélő Széchenyiből magyar író lett.

Döbrenteinek, K·sfaludynak és Helmeczynek a *Hitel* kéziratához fűzött nyelvi megjegyzései viszont reánk maradtak, és láthatjuk, hogy ekkor már Széchenyi írói szabadsággal fogadta vagy vetette el íróbarátai stiláris javaslatait.[16]

Széchenyi igazi nagy hatása az egész magyar közéletre, benne az irodalomra a *Hitel* megjelenésekor következett be. Mint jeleztük, ez Széchenyi első, igazán eredeti magyarul írt műve. A mű megszületésekor már ott voltak íróink, az említetteken kívül Fáy és Vörösmarty is, kéziratát is olvashatták.

A *Hitel* nagy hatása éppen pontos időszerűségében rejlett. A legjobb pillanatban jött, a júliusi forradalom és a kolerajárvány okozta zavargások évében, amikor minden világosan gondolkodó főnek meg kellett értenie, hogy a reformok megindulása elkerülhetetlen ebben az országban. A mű az egész közélet számára a legalkalmasabb időben fejtette ki hatását, ez azonban az *irodalmi* fejlődés szempontjából még külön időszerűséget is jelentett. A magyar romantika első hulláma, a húszas évek romantikája, végeredményben egy pesszimisztikus nemzetszemléletből, az elkorcsosodás ideológiájából táplálkozott. A nemzeti elfajzás eszméje a felvilágosodás és a nyelvújítás korának klasszicizmusában alakult ki, és az ennek megfelelő, hol ódai, hol elégiai hangnem is, aszerint, hogy a múlt nagyságáról vagy a jelen törpeségéről szólt-e az író. A deákosoknál ez az idegenmajmolást sújtó szatírává lesz, nemegyszer felvilágosodásellenes éllel (Rájnis, Baróti Szabó), Virágnál, még inkább Berzsenyinél tragikus nemzetkoncepcióvá, az utóbbinál már végzet-hitté is. Az elkorcsosodás okainak meghatározásában az irodalom egyre inkább a nemzeti függetlenség elvesztésének tragikus fájlalásáig emelkedik, talán legszebb megnyilatkozása ennek a hangulatnak a fiatal Vörösmarty verse, a *Mikes búja*, mely a cenzúra miatt csak átírt formában kerülhetett nyomtatásra. A jelen törpeségével a dicső múlt szembeállítása a korai romantikában elégikus és buzdító is egyben: buzdító a regenerációra, melyet még egyelőre inkább a régi erények feltámadásában remél az író. Már arról is van természetesen szó, hogy a kulturális fejlődés az újjászületés útja, mint ezt Berzsenyi Kazinczyhoz írt episztolájában olvashatjuk. A regeneráció eszméje kiemelkedés az elkorcsosodás pesszimista ideológiájából, de szükségszerűen a múltra mutat — hisz azt kell utánozni, annak példájából meríteni, ha újra nagyok és szabadok akarunk lenni. A regeneráció elmélete, mégha hozzá vesszük a kulturális előrehaladás tényezőjét is, akkor is szorosan a nemesi osztály eszmevilágán belül maradó szemlélet. Hogy egy ilyen értelmű regeneráció a XIX. század elején már nem lehetséges, azt megmutatta íróinknak az 1825—27-es diétát követő általános kiábrándulás. A magyar romantika, első korszakában ehhez a múltszemlélethez és ezekhez a regenerációs reményekhez csatlakozva, létrehozott egy nagyértékű hősi epikát, a Vörösmartyét, a Czuczorét. Létrehozott egy borongós, szentimentális alafestésű lírát, hazafias tartalommal: Kölcseynél, az ifjú Vörösmartynál. A líra egyéb területein is kedvezett a bánatos, elvágyódó hang uralmának, melyet a német szentimentális-romantikus költészet befolyása

[16] Orosz József: Gróf Széchenyi István mint író. Pozsony, 1832. — Viszota Gyula: Széchenyi első négy művének nyelvéről. Magyar Nyelv. 1916. 55. 103. 107. 109. — Jancsó Elemér: Döbrentei Gábor és Gr. Széchenyi István. Szellem és Élet. 1942. Kolozsvár, V. évf. 4. sz.

is előmozdított. Elősegítette annak a hazafias-szentimentális novella- és drámairodalomnak a létrejöttét is, melyet a Kisfaludyakon kívül (Károly a Tatárokban és az Ilkában) a jelentéktelen drámaírók is műveltek. A húszas évek végén íróink előtt világos volt ennek az útnak a további járhatatlansága. A népiesség és ezzel kapcsolatosan a valóságigény beáramlása, az egyre elavulóbb hazafias-szentimentális költészet kiszorulása az Aurorából, sőt ez irány élesebb bírálatának egyre hangosabban megszólaló igénye az aurórások levelezésében: mutatja az írók és a közönség jobbjai ízlésének változását.

A *Hitel* — a *Világ* még határozottabban — nyílt szembefordulás a múlt regenerációjának eszméjével. Visegrád romjai nem a múlt dicsőségére, hanem a gyenge urakra, szegény királyokra emlékeztették Széchenyit. Gyulai szavai szerint „Széchenyi meggyalázta a múltat, a magyar egyetlen büszkeségét, s oly jövendőt igért neki, melyről még álmodni sem mert: kigúnyolta a nemzeti fájdalmat, a magyar egyetlen hű érzését, és vakmerő reményt és hitet követelt tőle egy ország romjain, melynek omlását megszokta minden szem, egy nagy elhatározás díjában, melytől elszokott minden szív". Széchenyinek a múlt megtagadására és a jelen és a jövő felé fordulására való felhívását az egész európai fejlődés bizonyító ereje támasztotta alá, a *Hitel* szavait aláhúzta a párizsi forradalom. Ez a fordulat az irodalom számára is nagyon szükséges volt. Hozzásegítette a magyar romantikát, hogy a múltba vágyódás helyett a jelen és a jövő küzdelmeire való buzdítás feladatát vállalja el nagy érzelmeket és képzeletet megmozgató művészi eszközeivel. A múlton való borongás megszűnése és az új feladatok vállalása új költői tematika és hangnem kifejlődését segítette elő.

A fordulatnak a múltból a jövő felé éppúgy a nemesi, sőt Széchenyi tervei szerint a nagybirtokos nemesi osztályban kellett, illetve kellett volna bekövetkeznie, mint az előző korszak hirdette regenerációnak. A polgári átalakulás mindenütt erősen morális színezetű, a polgár-erényt hirdető ideológia segítségével megy végbe. Fokozott mértékben így van ez, ha az átalakulást hordozó réteg maga a kiváltságos osztály. Széchenyi valamennyi művét átlengi az erkölcsi színezetű ihletettség. Ennek következménye, hogy írásai telve vannak erkölcsi mondásokkal, aforizmákkal, szentenciákkal. Ezeknek nagy jelentőséget tulajdonítottak a korban, Döbrentei pl. avval dicsekedett, hogy a *Lovakrul*-t csak azért nem rakta meg jobban szentenciákkal, mert ezekről ráismertek volna, hogy őtőle valók. A *Hitel* és *Világ* létre is hozott egy egész széchenyiánus irodalmat, melyek egy része utópikusan továbbképezte az újítási elveket, más része egyes részterületekre iparkodott alkalmazni, de némelyek a szentenciózusság, az erkölcsi elmélkedés területén akarták követni Széchenyit. Ezek után — a konkrét reformtervek nélkül moralizálgatók — a semmitmondó általánosságok halmazát írták össze. Ilyen volt pl. Udvardy János *Élet* c. munkájával, melynek ürességét Bajza a Kritikai Lapokban, Vörösmarty pedig egyik epigrammájában olyan találóan bírálta.[17] Mindez arra mutat, hogy a szentenciózusság lényeges része Széchenyi műveinek is, nem hiába nem egy mondása szállóigévé lett. Az aforizmaszerű megfogalmazás politikai jelszóvá tömörített bizonyos célkitűzéseket, irányelveket.

Ezzel a társadalmi-erkölcsi célkitűzéseket, politikai jelszavakat szentenciózus formába való öntéssel függ össze az epigramma-irodalom nagy fellendülése a harmincas években. A Széchenyi-jelszó első nagy írói megfogalmazása, mely azt nagy művészi erővel költői képbe sűríti: Kölcsey *Huszt*-ja. A *Huszt* jelzi egyben a magyar romantika átalakulását is: a romantika holdas váromladékában jelenik meg az új célok követésére felhívó géniusz; s mondja, hogy a jelenkort a messze jövendővel vessük össze és ne a még oly dicsőséges múlttal. A *Huszt* egész megformálása szinte jelképesen mutatja, hogy az irodalom vezető iránya a romantika marad, de nem a múltba sóvárgó, hanem a jövőről álmodó és a nagy tettekre indító. Az új kor gyakorlati szükségei is magukkal hozták az epigramm-irodalom fellendülését. A Széchenyi-program-

[17] Udvardy János: Élet. Pesten, Trattner-Károlyi, 1832. Krit. lapok. 1833. 3. füz. 127—128. Vörösmarty epigrammája: „Élet" Udvardytól.

nak különösen a *Világ*ban kifejtett fontos pontja az egyesülés. A *Huszt* után a legtöbbet idézett széchenyiánus epigramma a Vörösmartyé: a *Magyarország címere*. Ezt gyakorlati szükség hozta létre: a budai polgári lövészegylet bálját díszítették a reformkor hazafias szellemének megfelelően az ország címerével. Ez alá írta Vörösmarty epigrammáját, melynek gondolatait pontosan megtalálhatjuk Széchenyi írásaiban.[18] A lóversenyek díjaira készült epigrammák is tömör költői megfogalmazásai lettek a nagy reformer vezérgondolatainak, különösen Kölcsey szép *Versenyemlékei*. Egyiküket Széchenyi különösen szerette és gyakorta idézte: „Nemzeti fény a cél, hogy elérd, forrj egybe magyar nép!"

A múltból a jövő felé fordulás azonban az irodalomban nem történt teljesen a Széchenyi-féle radikális módon. E téren íróink inkább Kölcseyt követték, aki *Mohácsá*ban azt hirdette, hogy a jövő építéséhez a múltat is fel kell használnunk, és az 1830-ban írt *Szobránci dal*ában oly kort eszményít, midőn „a jelenben múlt s jövő virult". 1837-ben is még Vörösmarty első eposza hőséhez tér vissza, és neki mutattatja meg a költővel a reformkori fejlődést a Nemzeti Színház megnyitására írt prológusában, az *Árpád ébredésében*, és a reformkori bizakodást a legmagasabb fokon kifejező *Szózat*, *Liszt Ferenchez* és *Jóslat* is a múlthoz kapcsolja a jelen eredményeit.

A múlt megtagadása új erkölcsi eszmények kitűzését követelte — elsősorban az átalakulást vezető osztály számára. Az irodalomban már eddig is élő kulturált magyar eszményét Széchenyi teszi politikai jelszóvá: a nemzeti előrehaladás előfeltétele a kiművelt emberfők sokasága. Ehhez járul a polgári erény felvilágosodáskori eszméjének feleleventése, illetve megtöltése a nemzetért végzett munka tartalmával. Mint már utaltunk rá, Berzsenyit is átértékeli ebben a szellemben, őt nem tragikus hangulatokra kelti, hogy „más magyar kar mennyköve villogott Attila véres harcai közt", hanem annak megállapítására, hogy „ami valaha — nemzetiségünk talpköve és ereje volt, időjártával elromlott" — és azt a konzekvenciát vonja le, hogy „már ma nem a korlátlan bátorság s felhevült képzelet vagy testi erő, hanem csak polgári erény s felvilágosodott emberi elme teszik a nemzetek tartós sarkalatját" *(Hitel)*. Az újértelmű polgárerény magában foglalja a javítás lehetőségének hitét, s a végzetszerűség elutasítását: Berzsenyi *A magyarokhoz*-ának utolsó szakaszaiban Széchenyi szerint nem gondolhatta komolyan, hogy a szerencse kénye-kedve szerint hány-vet, fölemel és lever egy nemzetet. „Így mindenki joggal azt hihetné, hogy őt a sors tette tönkre, amikor pedig a hiba benne rejlik".[19] Tudjuk, Berzsenyi is új embereszményt hirdet Kazinczyhoz írt episztolájában, de az „ész és kéz" míveltségének igazi korszerű értelmét Széchenyi művei határozták meg a magyar közgondolkodás számára. Az irodalomban a kulturált magyar eszményének hirdetése valóban egyik előzménye és előkészítője Széchenyi új nemzeti morál hirdetésének. A művelt magyar eszménye már Bessenyeitől kezdve szerepel röpiratokban, szépirodalmi művekben, a műveletlenség és ósdiság szatirikus megbélyegzése hagyomány már Széchenyi felléptekor irodalmunkban. Gondoljunk csak Kisfaludy Károly vígjátékaira, novelláira. Igaza van Beöthynek, hogy Széchenyi reformátori működésének igazi előkészítője az irodalom volt. Bár az 1790-es országgyűlés bizottságai számos olyan gondolatot vetettek fel, melyek később Széchenyi révén kerültek a köztudatba (Kossuth írt erről), de ezt a közvéleményt az írók nevelték olyanná, hogy megértse Széchenyi új vagy újonnan megfogalmazott gondolatait.

De Széchenyi eszméi nemcsak politikai céllá emeltek egy, az irodalom által még előbb is propagált gondolatot, hanem azt újabb tartalommal töltötték meg. Hogy mi a különbség a nemzeti kultúrában művelt magyar és a nemzeti munka hivatott művelője között, azt a legvilágosabban megmutatja egy párhuzam Kisfaludy vígjátékai és Vörösmarty széchenyiánus műve *A fátyol titkai* közt. Kisfaludynál Károly és Máli csak a nemzeti nyelvű kultúráért

[18] Jelenkor, 1832. febr. 18. Vörösmarty Mihály Összes Művei. Akad. Kiad. 1960. *Magyarország címere* jegyz. II. k. 431.
[19] Naplók III. 298.

lelkesednek, Ligeti már azért, mert gyors hajók járnak a Dunán, hiszen egy nagy hazafi-lélek „napszámosává" szegődött hazájának.

A nemzeti munkának ez az elve, a tett morálja az üres ábrándozás helyett a gyakorlatiasságot hirdeti, és a valóság felé fordulást. A *Hitel*, a *Világ*, még határozottabb vonalakkal a *Stádium* egy új ország képét rajzolta a haza elmaradottságát fájlalók szeme elé. Az elavult viszonyok közt ennek a jövőnek a képe káprázatosnak, álomszépnek tűnhetett. Mégsem volt benne semmi utópiás. Kemény Zsigmond ki is emeli, hogy Széchenyi ellen nem lehetett az utópikusság vádját emelni. Jellemző módon mutatja ezt egy irodalmi példa, Fáy András riportszerű kisnovellája, az *Ész és szívkalandok* egyik darabja: a *Hírnév*. Egy kávéházi vitatkozásról van benne szó. Széchenyi ellenfelei szólalnak meg. Terveit, létesítményeit azzal vádolják, hogy helyettük mást helyesebb vagy sürgősebb lett volna létrehozni, de egyiknek sem jut eszébe rásütni, hogy fantaszta. Széchenyi esetében a morális pátosz aranyfedezetét a gyakorlati megvalósulások adták: akadémia, lóverseny, kaszinó, gőzhajózás, folyószabályozás. Innen Széchenyinél a jövőt hirdető fantázia és ezzel párhuzamosan az üres illúziók és a valóságot nélkülöző képzelések szarkasztikus erejű kigúnyolásának szintézise. A képzelet embere egyben a leggyakorlatiasabb építő. Egyénisége teljesen beleillik a magyar romantika irodalmának ama második szakaszába, amikor a fantázia nem lázadás a valóság ellen, hanem alakításának egyik fontos eszköze.

Már a romantika-vitán megállapították, hogy a magyar romantika teljes kifejlődése fokán bizonyos vonásaiban átcsap a realizmusba. Ez abban is megnyilvánul, hogy nagy képviselői felemelik szavukat a fantázia üres játékai, a céltalan ábrándozás veszélyei ellen. Kölcsey *Kárpáti kincstár*-a a klasszikus példa erre, de ezt hirdeti szerényebb művészettel Kovács Pálnak az Aurorában megjelent novellája a *Román és nem román* is. Ezek mélyén nem pesszimizmus rejlik, nem valami buzdítás az élet keserű oldalának elfogadására, hiszen ha jobbról álmodunk, csak csalódás lesz a sorsunk. Ez a dezilluzionista magatartás az 1849 utáni időknek volt a jellemzője, és együtt jár rendszerint a romantikaellenességgel is. Ezzel szemben az üres ábrándozás elvetése és hit-tevés a teremtő ábrándozás mellett a haladó romantika egyik jellemvonása, és kétségtelenül egygyökerű a Széchenyi-féle magatartással: a romantikus életigény és az üres illúziók szarkasztikus elítélésének egységével.

A húszas-harmincas évek Széchenyije elveti Berzsenyinek a nemzetek végzetéről szőtt jóslatát, az e korban írt művekből a magabiztos optimizmus árad, de a *Naplókban* már ekkor megjelenik egy másik, sötétebb Széchenyi arc is, a végzettel tragikusan birkózó, a kétségeskedő, sőt rémlátásoktól gyötört ember arca. A kétségek 1841 után hatalmasodnak el műveiben is, és létrehozzák a *Kelet népe*, a *Politikai programtöredékek* és az ekkor írt levelek megdöbbentő vízióit. 1841 után irodalmunk nem követi Széchenyit az aggodalmak és rémlátások sötét útján, de van valami párhuzamosság a műveiben biztos jövőt ígérő és ugyanakkor magát kétségekkel gyötrő Széchenyi és romantikus költőink — Kölcsey, Vörösmarty, Bajza — hit és kétség közt vívódó megnyilatkozásai közt. Ez a kettősség ekkor a reformkor ellentmondásos jellegéből fakad, mind a reformer Széchenyinél, mind a polgári átalakulás igéit hirdető költőinknél, bár a hitek és aggodalmak már ekkor sem teljesen azonosak a liberális arisztokratánál és a köznemesi-értelmiségi Bajzánál, Vörösmartynál. Ennek a különbségnek alapvető volta a negyvenes években válik világossá. A reformkor határozottabb kibontakozása feloldja íróink — Vörösmarty, Bajza — fel-feltámadó pesszimisztikus hangulatait, ugyanez a fejlődés Széchenyiben viszont rémálmokat kelt. A negyvenes években íróink egyre inkább azonosulnak az előretörő társadalmi fejlődéssel, Széchenyit csak 1840-ben tölti el átmeneti bizakodás — a bécsi kormány és a magyar diéta átmeneti közeledése idején — ez után egyre inkább elszigetelődik.

A harmincas években azonban Széchenyi eszméi még egyáltalán nem a remény és aggodalom clair-obscure-jét jelentik az irodalom számára, hanem éppen a kiemelkedést abból a csalódottságból, melyet az 1825—27-es országgyűléshez, és ezzel kapcsolatosan a nemesi regenerációhoz fűzött remények meghiúsulása okozott. Jelentette az elfordulást a Horvát Istvános

nemzetszemlélettől egy új nemzeti morál felé, ahogy Vörösmarty meg is fogalmazta: inkább Széchenyihez kell mennünk tanulni, mint Horvát Istvánhoz, inkább Prometheusra van szükségünk, mint Epimetheusra.[20]

A *Hitel* nagy irodalomtörténeti jelentősége abban van, hogy hozzásegítette a magyar romantikát ahhoz, hogy epimetheusi romantikából prometheusi romantika legyen.

Idéztük Széchenyi nyilatkozatát saját géniuszának erejéről, váteszi méretűvé nőtt hivatástudatáról. Ebből az öntudatból fakad Széchenyi kritikájának élessége és türelmetlensége. A *Hitel* és *Világ* szatírájának szellemességét ellenfelei is elismerték. Orosz József egy Széchenyi-ellenes könyvében csokorba szedte azokat a találó epigrammatikus fordulatokat, amelyekkel Széchenyi nevetségessé tette az ósdi szokásokat vagy ellenfeleit. 1830 körül pedig nemcsak a magyar közéletnek, de a magyar irodalomnak is éppen egy ilyen tisztító, megvilágosító kritikára volt szüksége. A *Hitel* bíráló szenvedélyessége is bátorította a *Kritikai Lapok* íróit a bírálat fegyverének használatára. Az igény a húszas évek második felétől kezdve él az aurorásokban egy kritikai folyóirat megteremtésére. Nem kétséges, hogy Bajzának, Vörösmartynak, Toldynak mindenképpen megvolt az erkölcsi bátorsága arra, hogy a bírálat ostorát elismert, de időszerűtlenné vált tekintélyek ellen is fordítsák, ha kell, és hogy elvi kérdések tisztázására is felhasználják az alkalmi polémiákat. Hogy azonban a *Hitel* és főként a *Világ* bíráló modora és a *Kritikai Lapok* működése közt megvan az összefüggés, vagy legalábbis a szoros párhuzamosság, azt a kortársak is határozottan észrevették. A *Társalkodó* 1836-ban így állítja egymás mellé Széchenyit és Bajzát: „Bajza a literaturában az, mi gróf Széchenyi a politikai pályán. Mind a kettő erős, állhatatos, csüggedhetetlen bátor lélek, mind a kettőnek sok ellensége van az igaz mondásáért, de sok barátja is, talán több. Mindkettő nagyon szeme előtt tudja tartani a maga célját. De Széchenyi okosabb, számítóbb, hol lehet, békít, egyeztet; Bajza kevésbé óvakodó vagy nem szól, vagy amit hisz, meggyőződéseitől semmi erő (csupán az észé) képes elmozdítani. Széchenyinek személyes viselete, beszéde mind érdekes, mind characterisztikus, aki vele egy nap társalkodik több ívnyi érdekességet írhat felőle. Bajza csak mint író tűnik ki. . ." A *Társalkodó* cikke akkorról való, amikor az aurorásokat már úgy emlegették mint Széchenyi pártját az Akadémián.

Széchenyi bírálatának élessége bátorítást adott igényes és semmiféle mellékszempontra nem tekintő kritikánk kifejlődésére. Mindamellett Széchenyinek a magyar viszonyokról adott kíméletlen szatíráját nem mindenben követte irodalmunk a harmincas években. Fáy, mikor a Bélteky-házban irodalmi eszközökkel népszerűsítette a nagy reformátor elveit, a régi világ képviselőinek megformálásában némileg szelídítette is Széchenyi modorát. Fáynál a Széchenyit képviselő Rónapataky generál számos újítást hoz be, mintagazdaságot szervez, epreskerteket, kórházakat, köz éléstárakat létesít, iparágakat honosít meg, de ugyanakkor módszereiben óvatos, a megyegyűléseket látogatja, bár a sujtásos szónoklatokat nem kedveli. Fáy műve — Badics szerint — „sokakat tett a haladás, a békés reformálás barátaivá azok közül is, kik a Széchenyi könyvein a kíméletlen modor. . . miatt felháborodtak."[21] Az éles társadalmi szatíra csak a negyvenes években jelentkezik irodalmunkban, de ekkor már íróink nem Széchenyi útmutatásaihoz csatlakoznak.

Az egykorú támadók szemére vetették Széchenyinek előadásmódja rapszodikusságát. Széchenyi a *Világ* bevezetésében részletesen indokolja, hogy miért nem ír tudományosan rendszerezett művet. Szélesebb közönséghez akar szólni a kötetlenebb formával. E szempontból Széchenyi művei műfaji szempontból azt a hagyományt folytatják, melyet a felvilágosodás korának nagy irodalmi röpiratai alapítottak meg: Bessenyei írásai, Kármán értekezése a nemzet csinosodásáról. Írásaiban Széchenyi valóban hol halmozza a gondolatokat, hol képeket rajzol elképzeléseiről, hol a szellemes fordulatok halmazával bírál, de a rendszeres tudományos

[20] Kritikai Lapok, 1831. Vörösmarty Összes Munkái. Bp. 1885. VI. k. 284.
[21] Badics: Fáy András életrajza. 392—393.

okfejtés rendjét nem követi. Stílusán ott érezni állandóan az egyéniség vibrációját — akkor is, ha olyan szorosan vett objektív témáról ír, mint a váltótörvény. Bőven alkalmazza a megelevenítő fordulatokat, személyeket léptet fel, hogy párbeszéddé oldja az okfejtést, mint Simaházyt, Porpáczyt, a holland bankárt vagy Irvinget a *Stádium*ban, mondatait a szenvedélyes hit emeli és röpíti, mint a *Hitel* méltán csodált befejezésében. A cáfolásban a szatíra fegyverét forgatja, ötletes képek, szellemes nyelvi fordulatok eszközével teszi semmivé ellenfelei érveit. Ugyanakkor a végletekig a tárgyiasság híve, gyűlöli a megyei, diétai szónoklatok konvencionális líraiságát, előadásának pátosza a tények igazságán alapszik. Stílusának ezek a sajátosságai: az érzés és a szenvedély erejének bátor érvényesítése ugyanakkor az avult és semmitmondó szólamok és perifrázisok kerülése találkozik a harmincas években a magyar romantika újabb irányzatával, mely a lírai borongás helyett a tömör pátosszal vagy a hangok gazdagságával hat. Elég Vörösmartynak a húszas, illetve harmincas években írt műveire gondolnunk, hogy érezzük a stílusváltozást. A korabeli valóság egyre nagyobb mérvű beáramlásának hatása ez a korabeli magyar szellemi élet minden területére, nem utolsósorban a magyar költészetbe. Hogy a magyar romantika számos vonatkozásban áthajlott a realizmusba, megtartva ugyanakkor lendületét, képzeletgazdagságát, színeit: ebben Széchenyi működésének kétségkívül fontos szerepe volt.

Széchenyi hatásának tudható be az irányzatosság elvének térhódítása is a harmincas évek irodalmában. Irodalmunk belső fejlődésének, így a magyarul olvasó közönség számbeli megnövekedésének következménye, a regény és a szépprózai elbeszélés előretörése a harmincas években. Széchenyi hatása, hogy a történeti, a regényes műfaj mellett a jelen kérdéseivel foglalkozó szépprózа egyre nagyobb szerephez juttott. Ismeretes, hogy Fáy *Bélteky-házát* Széchenyi *Hitel*jének közvetlen hatása alatt írta, kimondottan mint „tanregényt", a nagy reformer eszméinek népszerűsítése érdekében. A „tanregény" nemcsak hogy népszerűvé tette olyan körökben is a reform-eszméket, ahová Széchenyi mégis kevésbé olvasmányos művei nem juthattak el, hanem tizenkilencedik századi regényirodalmunk számára olyan motívumokat hozott, amelyek különböző formákban később is vissza-visszatértek. Ilyenek a reformer és a maradi tábor ellentéte, mint a bonyodalom alapmotívuma, a két tábornak mint az idősebb és a fiatalabb nemzedék ellentétének szembeállítása, a reformer pozitív vonásainak kiemelése mind a köz- mind a magánéleti erkölcs területén, a nép hasznát jelentő mintatelepek létesítése. Mindezek a motívumok továbbélnek majd Jósikánál, Eötvösnél, Jókainál és ellenkező előjellel Keménynél a *Ködképek*ben. Az igéretes jövő Széchenyi által álmodott képe jelenik meg szépirodalmi formában Toldynak az 1834-es Aurórába írt novellájában: *Buda és Pest 1800., 1830. és 1850.* Ebben is az ifjabb nemzedéket képviselő unokaöccse az, aki Széchenyi szenvedélyes híve, a nagy reformer alkotásai nyomán megváltozott főváros képének megálmodása pedig a *Mégis mozog a föld* szép befejező vízióját előzi.

Már előbb szó volt róla, hogy Széchenyi irodalmi műveltsége fiatalságától kezdve erősen romantikus jellegű volt. A klasszikus iskolázottság viszonylagos hiánya abban is megmutatkozott nála, hogy nagy szónokká válni sohasem tudott. Felszólalásaiban mindig volt valami ötletszerűség, kidolgozatlanság. Ezzel szemben a magyar romantika — akár Kölcseyre, akár Vörösmartyra, Bajzára, vagy Czuczorra gondolunk, mindvégig megőrizte a klasszikus kikerekítettség formáját, a stílus numerózusságát, s a költői magatartás bizonyos mérvű rómaias ünnepélyességéből is megtartott valamit. Stílus tekintetében is nálunk a perifrázisnak nem a romantika, hanem Petőfi *Helység kalapácsa* adta meg a kegyelemdöfést. Mégis Vörösmartynak, Bajzának, Toldynak működése különösen 1830 körültől kezdve határozott ellentéte a klasszicizmusnak. Az alkalmi költészet és az antik mitológia már a húszas évek második felétől célpontja támadásaiknak. A népiességhez való fordulásuk 1828-tól kezdve még jobban szembeállítja őket a klasszicista irodalmi eszménnyel. Ezzel együtt jár a tematikában, hangnemben is az élethez, a valósághoz való közeledés és az elvont szépségek világától való távolodás. Ez az élet persze az ünneplő-szavaló reformkor nemesi-értelmiségi élete, korántsem népi-

egyszerű. De hogy a klasszicizmus világánál életesebb, ez jól megmutatkozik Bajza és Szentmiklóssy polémiájában. Bajza tagadja, hogy a magyar karakternek nem az „egyszerű szép", hanem egyedül a „ragyogó-szép" felelne meg.[22]

Széchenyi bármily lelkesen emlegeti is Virágot, Berzsenyit, voltaképpen ő is az új ízlés híve. Már utaltunk arra is, hogy Berzsenyi tiszteletébe nem kevés félreértés is vegyült. Az embereszmény különbözősége magyarázza nemcsak *A magyarokhoz* c. óda átértékelését, hanem azt is, hogy fenntartásokkal fogadta Berzsenyi magasztalását: a Majláth-ódát. Az ellentét nemcsak a testi derekasság eszménye és a szellemiekben munkás hazafi ideálja között állt fenn, hanem Berzsenyi hellenizmusa, mely a lóversenyeket is az olimpiai játékok mintájára szeretné elrendezni, és Széchenyi gyakorlatiassága között is. Most a Majláth-ódában az ellentétek nagyszerű feszültségét értékeljük: egy, nem klasszicizáló, hanem éppen romantikus művészi vonást. Széchenyit az üthette meg, ami Berzsenyi versében megmaradt az ünnepi ódák konvencionálisságából, mitológiásságából, megszokott magasztalásából.[23]

Széchenyinek és az aurorások irodalmának egymásra kellett találniuk. A kapcsolat az Auróra íróival már Kisfaludy Károly idejében elmélyült volt. Széchenyi Kisfaludynak szánta megindítandó lapja szerkesztőségét, és ha ő közbejött halála miatt nem is vehette kezébe a lapot, a szerkesztő, Helmeczy mégis az ő köréből került ki. Először úgy volt, hogy Vörösmarty kapja meg a lap vezetését, de Helmeczynek sikerült e helyet magának megszereznie. A segédszerkesztő Bajza lett volna, de ő a Jelenkornak csak melléklapját szerkesztette egy félévig. A *Hitel* körüli vitákban még világosabbá lett a célok párhuzamossága. Bajza ismertetést készült írni a *Hitelről*, végül a Széchenyit támadó *Taglalat* kritikáját írta meg a *Kritikai Lapokban*. A frontok kezdtek kialakulni politikai és irodalmi téren egyaránt. Széchenyi ellen léptek fel Orosz és Thewrewk, akik az aurorásoknak is legádázabb ellenségei voltak.[24] Csató, a renegát, is hozzájuk csatlakozott később. A színvonalasabb ellenfél is közös: Dessewffy József, a *Taglalat* szerzője, a Pyrker-pörben az aurorások ellenfele. Folyóirata a *Felső-Magyar-Országi Minerva* megkísérli továbbörökíteni a lehanyatlott klasszicista irányzatot.

Az Akadémián egy ideig akadályozza a frontok tiszta kialakulását Széchenyinek Döbrenteihez való viszonya. Döbrenteinek sokat köszönhetett Széchenyi első műveinek nyelvi korrigálásai miatt. Az Akadémia megszervezésében is Döbrentei Széchenyi megbízottja, tanácsaira eleinte erősen támaszkodik. Kapcsolatuk 1827 és 1831 között a legintenzívebb. Döbrentei, mint már utaltunk is rá, később viss a is él Széchenyi bizalmával. A Döbrentei hirdette *Conversations-Lexikonon* rajta is van Széchenyi neve. Mikor kitör a per a mutatványívek körül, Széchenyi eleinte békíteni akarja a harcos feleket. Dessewffy fellépése a Lexikon-perben majd *Taglalat*ának megjelenése megzavarja Döbrenteinek Széchenyivel való kapcsolatát. Ezenfelül Széchenyi egyre inkább rájön, hogy Döbrentei intrikus, kétszínű jellem. Már eddig is állandóan panaszra járt Széchenyihez Kisfaludyék tábora ellen, mikor pedig Széchenyi a *Hitel* nyelvi átvizsgálására kéri meg, túl megy a kelleténél, majd olyanokat híresztel, hogy a *Lovakrul* című művet nem is Széchenyi, hanem ő írta. 1832-től kezdve azután Széchenyi elejti Döbrenteit, az akadémiai harcokban az aurorásokat támogatja. Az 1833. évi nagyjutalom körüli vitákban Döbrentei már úgy emlegeti Fáyt, Vörösmartyt, Bajzát, Toldyt, mint „Széchenyi pártját." Mikor 1834-ben Döbrenteinek más állásra való kinevezése miatt le kell mondania az Akadémia titoknokságáról, Széchenyi azt írja aldunai útjáról Fáynak, hogy az új titkár „mindegy akár

[22] Vörösmarty Mihály Összes Művei. Akad. Kiad. II. k. 489—490. . . .váry c. epigramma jegyz.

[23] Széchenyi Levelei. I. 185.

[24] Orosz állásfoglalása Széchenyivel kapcsolatosan meglehetősen ingadozó már a harmincas évek elején. 1832-ben megjelent Gróf Széchenyi István mint író c. könyve, mely lényegében a Hitel és a Világ ellen készült írás, különösen mivel Orosz kiadja benne Thewrewk nyíltan és élesen Széchenyi-ellenes irását. Széchenyi viszont bízik benne, megmutatja neki a Stádium kéziratát, melyet Orosz haladó szellemű glosszákkal lát el. (Vö. Viszota Gyula: Széchenyi első négy művének nyelvéről. Magyar Nyelv. 1916. 195. Szűcsi: Bajza József. 342—343.)

Kölcsey, akár Schedel, csak senki más ne legyen". Alvezére ekkor már Fáy, az Akadémián az aurorásokra támaszkodik, magáévá teszi a tagválasztásokkal kapcsolatosan is szempontjaikat, hogy az Akadémiát a haladó gondolkodású tudósokkal és írókkal egészítsék ki, utasítja Fáyt „legyen ébredt, rendelje el embereit", és reméli, hogy a „jók győzve jókat fognak választani megint". Jellemző Fáynak az 1835. évi nagygyűlés előtt Széchenyihez írt levele is, mely valóságos programirata az akadémiai haladó pártnak, melyet nemsokára a bécsi titkosrendőrség az „ultraliberális" váddal fog megjelölni. A harmincas évek közepére minden vonatkozásban teljessé válik Széchenyi és magyar romantikus irodalom együtthaladása.[25]

Az írókat Széchenyi már 1830-ban bevezette a Kaszinóba, s itt főként Bajza, eleinte fontos szerepet is vittek. Ezzel Széchenyi elismerte az írók társadalmi rangját, az arisztokráciával való egyenjogúságát. Iparkodott közvetlenebb kapcsolatot is létesíteni velük, asztalához hívta őket, ilyenkor azzal is kifejezte irántuk érzett megbecsülését, hogy Crescentia vagy lányai verseiket szavalták. Így adta elő egy ebéd alkalmával Széchenyiné Vörösmarty *A hontalan*-ját és a *Szózatot*. Fáy mellett az Aurora-kör többi tagjával is levelezésben állott. Az akadémiai alapszabályok módosításának előkészítésével Vörösmartyt bízta meg. Vörösmartyval való kapcsolata, a szótár ügyben való átmeneti összezördülést nem számítva, a harmincas években igen jónak mondható. Vörösmartynak Széchenyihez írott leveléből őszinte megbecsülés, a nagy reformer iránti tisztelet árad. Széchenyi szellemében fogantak Vörösmartynak 1837 végén és 1838 elején a nők magyartalanságát ostorozó versei. A Bartos Paulina emlékkönyvébe írt epigramma közvetlen hivatkozás Széchenyinek a diétán a magyar nyelv ügyében mondott beszédére. *A szinház nemtője* és *Az elmaradók* magasztalás, majd finom szemrehányás a Széchenyi-hölgyekhez adresszálva, a Széchenyi-családdal meghittebb viszonyra mutat, éppúgy mint Széchenyi közvetlen hangú válasza a költő számonkérő versére. Mindezek a költemények jól beleillenek Széchenyinek honleány-nevelő terveibe, de a negyvenes években megjelent *Az úri hölgyhöz* már arisztokrataellenes éle miatt is még csak növelte a szakadékot, mely a *Kelet népe* körüli vitában Vörösmartyt Széchenyitől elválasztotta.

A harmincas évek mindenesetre „Széchenyi kora" az irodalomban is. A hazafias líra, a dráma, a társadalmi regény és novella, Fáy, Vörösmarty, Gaál, Toldy, Kovács Pál szépprózája egyaránt Széchenyi eszméit sugározzák. Az új irodalomnak az ünneplő óda nem kenyere, de Széchenyi egy-egy epigrammában mégis szerepel. Mint láttuk, Székács az Aurorában Alduna-szabályozó munkáiért, mint „békevitézt" ünnepli, aki közlekedésfejlesztő munkája révén közelebb hozza egymáshoz a népeket. Széchenyi eszméinek hatását joggal mutatta ki a filológiai kutatás a *Szózaton* is.[16] Valóban a *Szózat* költői összefoglalása mindannak, amit a Széchenyi indította reformszellem jelentett, de már több is annál, egy további fejlődés előszavának is tekinthető.

Széchenyi és az írók tehát a harmincas években együtthaladnak irodalomban, politikában egyaránt. Kapcsolatuk azonban sohasem tudott fenntartásnélkülivé, teljesen bizalmassá lenni. Széchenyi modorában mindvégig megőrzött valami arisztokratikus fensőbbséget, előkelő zárkózottságot, amelyet az erdélyi főnemesség haladó tagjai, egy Wesselényi, egy Teleki Sándor teljesen le tudtak vetkőzni. Az írók a Kaszinó helyett is jobban érezték magukat Bártfayné szalonjában, ahol Wesselényi habitué lett. Ő ott tudott lenni azok sorában, akik magukat az „Alsatia férfiai" plebejus hangzású melléknévvel díszítették fel. Érthető, hogy jóval a *Kelet népe* körüli vita előtt Wesselényié és nem Széchenyié volt az írók szíve. Annál is inkább,

[25] Széchenyinek az aurorásokhoz, ill. Döbrenteihez való viszonyáról l. Jancsó Elemér már idézett cikkét (16. sz. jegyz.), valamint Badics: Fáy András életrajza. 420—423. Szűcsi: Bajza József. 101—105. 318. Széchenyi elhidegülése Döbrenteitől lassan ment végbe. Még 1833. szeptember 24-én is így ír akadémiai reformtervéről szólván Tasnernek Orsováról: „Döbrentei neheztel rám. Miért? Nem tudom." (Bártfai Szabó László: Adatok Gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808—1860. 185.)

[26] Korompay Bertalan: A „Szózat" eszmevilágához. It. 1958. 3—4. sz.

mert az ő reformerségük is a nemesi oppozícióból nőtt ki, mint a Wesselényié, abból a gravamenes megyei ellenzékiségből, melyet Széchenyi mindvégig bizalmatlansággal, nemegyszer gúnnyal kísért. Az irodalom társasköre nem a Kaszinó lett, hanem Bártfayné szalonja; itt született meg a Kisfaludy Társaság is.[27]

Az irodalom élvonala már az 1832—36-os országgyűlés alkalmával az ellenzékibb, a harcosabb reformerekhez érezte magát közelebb, mint Széchenyihez. Széchenyinek a Wesselényi-, Lovassy- és Kossuth-ügyben tanúsított jóakaratúan tranzakciós és nem tiltakozó magatartása is hűvösebbé tette kapcsolatát az írókkal, míg Wesselényi üldözött volta miatt is egyre közelebb került hozzájuk. Az *Árpád ébredésé*ben már Wesselényi a magyar Prometheus, és *Az árvizi hajós*ban olyan költői elismerésben van része, aminő Széchenyinek sohasem jutott az irodalom részéről. A *Szózat*ban filológiailag alig van sor, melynek párhuzamos mását ne találnánk meg Széchenyi műveiben, de ez a költemény egy, Széchenyit éppen a modorban túlhaladó kor hangját üti már meg: a „rendületlenül" szó az üldözött hazafiak követésére buzdít, az élet és halál alternatívájának felmutatása már szinte forradalmi harcra tüzel. Széchenyi szerette a *Szózat*ot, műveiben is szívesen idézett belőle, egyik ismerősének le is másolta, és el is küldte levélben, úgy jellemezve, mint „valóban fenséges költeményt".[28] Későbbi forradalomellenes írásaiban azonban a „nagyszerű halál" emlegetését lázítónak ítélte.

A *Kelet népét* a haladó irodalom egyértelműleg elutasította, még Fáy is, Széchenyi legközvetlenebb híve az írói táborban, pedig ő később nem tudott túljutni a liberális reformermagatartáson. A forradalomellenes Széchenyi és az irodalom elváltak egymástól. A szétválás nem következik be mindjárt teljes mértékben. Vörösmarty 1842-ben megvédi Széchenyit egy jobbról jövő támadástól egyik epigrammájában. *(Egy politikus költőhöz.)* 1844-ben a *Gondolatok a könyvtárban*t Vörösmarty Széchenyinek másolja le, mintegy neki ajánlva. Az vezette-e költőt, hogy a Széchenyi által is hirdetett és Benthamtól származó gondolatból indult ki versében: a nagyobb rész boldogságának kereséséből, vagy pedig egyszerűen az, hogy az akadémiai könyvtárról írt versét az Akadémia elnökének ajánlja? A forradalom napjaiban Széchenyi teljesen szembefordul egykori íróbarátaival, és az Akadémiát „revolutionárius club"-nak titulálja. A tragikus bukás után Döblingben emlékezik azután részvéttel rájuk, a *Naplók* tanúsága szerint nyugtalankodik sorsuk miatt, majd a bekövetkezett eseményeket mint Vörösmarty Rom istenének szörnyű diadalát emlegeti.

A magyar romantika irodalmát az első, a magyar polgári átalakulást szolgáló Széchenyi termékenyítette meg eszméivel és vitázó modorával. A második Széchenyinek, a magát a forradalmi fejlődés elé hasztalanul vető, az önmarcangoló és magát méltatlanul vádoló Széchenyinek az irodalmi párhuzamát is megtalálta az irodalomtörténetírás Kemény Zsigmond tragikus koncepciójában. Beöthy szerint Kemény művészi felfogásában a „nagy szíveknek nemes küzdelemben való meghasonlása" és „az egyén romlása az általa felidézett s természetes fejlődésökben ellene fordult eszmék által" mintegy irodalmi ábrázolásai azoknak a kétségbeesett gondolatoknak, melyek a *Kelet népé*ben és a *Politikai programtöredékek*ben, valamint a Döblingből írt első levelekben szólalnak meg. Kemény Zsigmond megalkotja az irodalmi Deák-párt Széchenyi-portréját, a „specifice magyarét", az államférfiét, aki „eszével zsarnokoskodott szívén", a tragikus látnokét. Ez a portré a *Naplók* megjelenése óta már csak részben hiteles, és alig adja vissza az egész Széchenyit, már azért is, mert 1849-cel záródik. (Kemény 1851-ben írta.) A nemzet tragédiáját előre látó és megjósoló Széchenyi áll itt előtérben és lesz tragikus hőssé. A Kemény-féle portréhoz kapcsolódnak Arany ünnepi ódájának történelmi párhuzamai is, melyek Cato képével zárulnak, ki „Róma buktán keblét felhasítja". Pedig Széchenyi működ-

[27] Toldy Ferenc: Irodalmi társasköreink emlékezete. Bp. Szle. 1875. VIII. k. 16. sz. 9—13. l.

[28] Széchenyi levele herceg Odescalchi Ágostné, gr. Zichy Annához 1840. szept. 21-én Bártfai Szabó László: Adatok Gróf Széchenyi István és kora történetéhez (1808—1860) Bp. 1942. 364.

dése nem zárult le Döblinggel, még hátra van a *Nagy Szatíra*, az *Ein Blick* és a *Disharmonie und Blindheit* hatalmas bírálata és politikai tette, amikor Széchenyi a letiport nemzet védelmére és a győztes zsarnoki hatalom megbélyegzésére veszi fel ismét a tollat. Tragikuma sem honfitársai meg nem értéséből, sem saját rémálmaiból fakadt, hanem a nemzetet elnyomó zsarnoki hatalom kíméletlensége következtében teljesedett be.

A Döblingben működő Széchenyinek nincs közvetlen hatása a kor irodalmára. Véletlen párhuzamosság csupán, hogy Bach öndicsérő röpiratára Széchenyivel egyidejűleg egy költő is megírja a maga szatíráját, ti. Madách *A civilizátort*. A hatvanas években viszont éppen az irodalom területén ütközik meg először a kétféle Széchenyi-hagyomány, a *Stádiumé* és a *Kelet népéé*. A kérdés ez: a nemzetét elmaradottsága, haladásra való tunyasága miatt ostorozó, önbírálatra hívó Széchenyi-e az időszerű vagy a saját maga által elindított fejlődéstől visszariadó, aki állítólag e második korszakában „eszével zsarnokoskodott a szívén" és ezért mondott Kasszandra-jóslatokat. Az első Széchenyit idézi Vajda János röpirataiban, később politikai lírájában, az utóbbit az irodalmi Deák-párt. Gyulai a „Széchenyieskedők" c. versében támadja is a Vajda-féle Széchenyi-idézéseket. Az újító és nemzeti önismeretre hívó Széchenyi hagyománya azonban tovább élt Vajda után is Ady magyarság-verseiben.

Károly Horváth

SZÉCHENYI UND DIE UNGARISCHE ROMANTIK

Auf den Gedenkfeiern zum 100. Todestag István Széchenyis wurden vor allem die historischen Verdienste des großen Reformers hervorgehoben. Die vorliegende Studie untersucht die belletristischen Beziehungen Széchenyis, seinen Einfluß auf die ungarische Literatur. Die für die Entwicklung fruchtbarste Periode der Tätigkeit Széchenyis fällt in das zweite und dritte Dezennium des vorigen Jahrhundertes. Während dieser Jahre machte sich auch sein fördernder Einfluß in der ungarischen Literatur geltend, wo damals die Romantik herrschte. Die literarische Bildung Széchenyis wurzelte in der europäischen Aufklärung sowie in der Romantik bzw. in den Werken der von den Romantikern hochgeschätzten Schriftsteller, so z. B. Shakespeares. Gegenüber der konservativen Richtung der Romantik galt die Sympathie Széchenyis den fortschrittlich-liberalen Romantikern, vor allem Byron. Die Gründung der Akademie wie auch die Veröffentlichung des «Hitel» — des ersten großen Werkes von Széchenyi — waren wichtige Ereignisse für die ungarische Literatur. Mit der Akademie gab Széchenyi dem sich entfaltenden literarischen Leben eine Organisation, während die Reformgedanken des «Hitel» unsere romantischen Schriftssteller anregten, sich statt der Vergangenheit der Gegenwart und der Zukunft zuzuwenden (Kölcsey, Vörösmarty, Bajza). Der praktische Geist Széchenyis trug viel dazu bei, daß sich unsere Literatur mit den Elementen der Wirklichkeit füllte, und dieser Geist zeitigte auch die Entstehung der tendenziösen Kunst wie auch der gesellschaftliche Fragen behandelnden Romanliteratur (Fáy). Die Tatsache, daß sich die ungarische Romantik der Realität zuwandte, daß sie zum Förderer der großen nationalen und gesellschaftlichen Umvandlung wurde, ohne ihren ursprünglichen Schwung, ihren Phantasiereichtum, ihr Pathos einzubüßen, ist zum großen Teil dem Beispiel und der Tätigkeit Széchenyis zu verdanken, dessen Persönlichkeit die romantische Attitüde, den patriotisch-moralischen Ernst und den politischen Praktizismus vereinte. — Die Studie behandelt auch die Verbindungen Széchenyis mit dem Bildungstendenzen der Nachbarvölker — so der Slowaken und Rumänen —, seine Teilnahme am literarischen Leben, besonders an den Debatten der Akademie, und analysiert schließlich seine Kompositionsweise, seinen charakteristisch romantischen Stil. Als sich Széchenyi nach 1841 gegen die die bürgerliche Revolution vorbereitenden Bewegungen wandte, folgten ihm unsere Schriftssteller nicht auf dem Weg des Stutzens. Nach der Niederlage von 1849 sah jedoch eine Gruppe unserer Schriftsteller (Kemény, Gyulai) ihr Musterbild in diesem vor der Revolution zurückschreckenden Széchenyi. Indessen lebte auch das Erbe des fortschrittlichen Széchenyis in den Werken unserer progressiven Schriftsteller und Dichter (Vajda, Arany) weiter.